

ÇandarlıAilesi'nin İznik'teki Eserleri*

Works of the Çandarlı Family in Iznik

Hasan KOYUNCU**

Özet

Erken Dönem Osmanlı mimarisinde İznik, Osmanlı Mimari üslubunun şekillendiği ve karakteristik gelişiminin temellerinin atıldığı bir merkez olması sebebiyle önemli bir yere sahiptir. İznik'in Osmanlı mimarisinin gelişimi açısından önemi ve bürokrasi içerisindeki etkin konumu her medeniyet döneminde vurgulanmıştır. Çandarlı Ailesi'nden yıllarca birçok mevkide Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş; Çandarlı Hayrettin Paşa, Ali Paşa, İbrahim Paşa ve Halil Paşa gibi devlet erkanında aktif roller almış yöneticiler çıkmıştır. Aile adı arşiv belgeleri ve kaynaklarda farklı isimlerde yazılmış olsa da Osmanlı'nın ilk müelliflerinden Ahmedî'nin eserinde Çandarlı Hayrettin Paşa ile ilgili "Cenderi" ismine yer verilmiş olması Karaman'ın Sivrihisar'daki Çendere köyü varsayımını güçlendirmektedir. Çalışmada; Başta Çandarlı Ailesinin hizmetleri, kişisel vakfiyeleri, Çandarlı Ailesi'nin İznik ve İznik dışında inşa ettirdikleri eserlerden günümüze gelen ve günümüze ulaşamayan eserler incelenmiş ve yapıların konumu, kitâbesi, arşiv belgeleri, vakfiyesi, mimari özellikleri ile değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, Çandarlı ailesinin İznik'teki inşa faaliyetleri kapsamında günümüze ulaşan ve ulaşamayan yapıların, epigrafik, arkeolojik ve arşiv belgeleri ışığında incelenmesi amaçlanmıştır. Yapıların tipolojileri, plan şemaları, süsleme sistemleri, malzeme kullanımı gibi mimari özellikleri ile, ilgili vakfiyeleri doğrultusunda, fonksiyonları ve sosyal bağlamları değerlendirilmiştir. Özellikle Çandarlı ailesinin İznik'teki mimari üretiminin Osmanlı mimarisi içindeki yeri ve vakıf kültürü üzerindeki etkileri incelenerek, ailenin İznik kent dokusuna yaptığı katkılar ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: İznik, Osmanlı, Çandarlı, Vakıf, Mimari

*Bu çalışma, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı'nda Çandarlı Ailesi'nin İznik'teki Eserleri başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa, hasankoyuncu1@hotmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-3983-1067>

Abstract

In the Early Ottoman architecture, Iznik has an important place as it is a center where the Ottoman architectural style was shaped and the foundations of its characteristic development were laid. The importance of Iznik in terms of the development of Ottoman architecture and its effective position within the bureaucracy has been emphasized in every civilization period. The Çandarlı Family served the Ottoman Empire in many positions for many years and included administrators who took active roles in state officials such as Çandarlı Hayrettin Pasha, Ali Pasha, İbrahim Pasha and Halil Pasha. Although the family name is written with different names in archival documents and sources, the fact that Ahmedî, one of the first authors of the Ottoman Empire, included the name “Cenderi” in his work regarding Çandarlı Hayrettin Pasha strengthens the assumption that it was a Çendere village in Sivrihisar, Karaman. In the study; The services of the Çandarlı Family, their personal foundations, the works built by the Çandarlı Family in İznik and outside İznik, which have survived to the present day and have not survived, have been examined and evaluated in terms of the location of the structures, their inscriptions, archive documents, foundation deeds and architectural features. This study aims to examine the structures that have survived to the present day and those that have not survived within the scope of the Çandarlı Family’s construction activities in İznik in the light of epigraphic, archaeological and archive documents. The structures’ typologies, plan schemes, ornamental systems and material use, as well as their architectural features such as their functions and social contexts, have been evaluated in line with their relevant foundation deeds. In particular, the place of the Çandarlı Family’s architectural production in İznik in Ottoman architecture and its effects on foundation culture have been examined, and the family’s contributions to the urban fabric of İznik have been revealed.

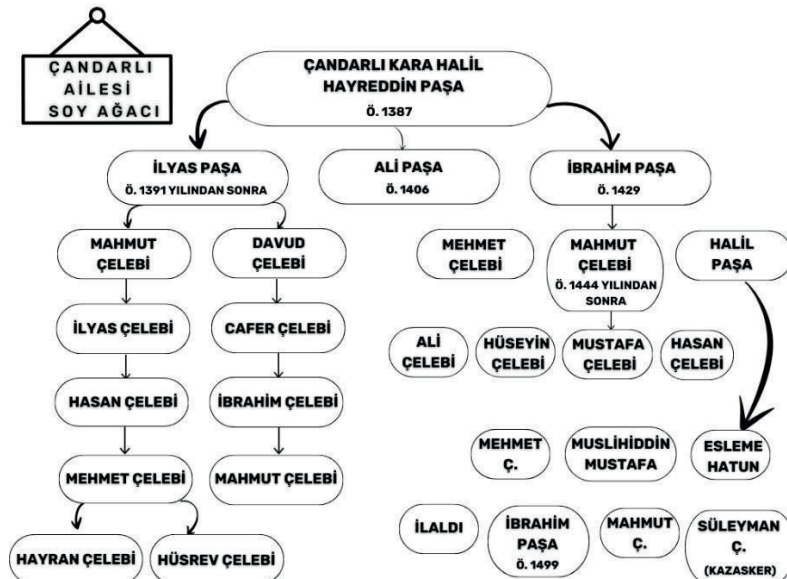
Keywords: *Iznik, Ottoman, Candarli, Foundation, Architecture*

GİRİŞ

Erken Dönem Osmanlı mimarisi içerisinde İznik, Osmanlı Mimari üslubunun temellerinin atıldığı bir merkez olması sebebi ile önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde siyasi ve idari hayatta önemli roller üstlenen Çandarlı ailesi, özellikle İznik gibi önemli merkezlerde cami ve medrese gibi birçok yapı inşa ettirerek geniş çaplı bir inşaa faaliyetine öncülük etmiştir. İznik'te ailenin üyeleri tarafından yaptırılan yapılar, Osmanlı mimarisinin ilk örnekleri arasında yer alarak sonraki dönemlere ilham kaynağı olmuştur. Çandarlı ailesinin İznik'teki mimari mirası hem şehir planlamasında hem de sosyal hayatta önemli bir rol oynayarak Osmanlı mimarisinin ve vakıf kültürünün gelişimine katkıda bulunmuştur. Çalışmanın temel amacı, Erken Dönem Osmanlı mimari üslubunun şekillenmesinde Çandarlı ailesinin rolünü, özellikle İznik'teki yapıları örnek alarak ortaya koymak ve Çandarlı Ailesinin İznik'teki inşaa faaliyetlerini incelemek, bu eserleri konumu, tarihi, kitâbesi, vakfiyesi, arşiv belgesi ve mimarisi konu başlıklarında değerlendirerek İznik ve Çandarlı ailesi literatürüne yeni kazanımlarda bulunmaktır. Bu doğrultuda, arşiv araştırmaları ve saha çalışmalarıyla elde edilen veriler ışığında, yapıların özellikleri detaylı bir şekilde analiz edilmiştir.

1. ÇANDARLI AİLESİ

Çandarlı (Cenderî) ailesi, Osmanlı'nın ilk dönemlerinden itibaren siyasi arenada önemli bir rol oynamış, özellikle İznik'te etkili olmuştur. Ailenin kökeni, Karaman'ın Cendere köyüne dayandığı, çağdaş kaynaklarca teyit edilmektedir (Ahmedî 2018: 44-52). Çandarlı ailesi, Osmanlı devlet adamlığında önemli bir yer tutmuş, dört nesil boyunca sadrazamlık makamında temsil edilmiştir. Ailenin askeri kanadını temsil eden İlyas Paşa ise beylerbeyliğine kadar yükselmiştir (Aktepe 1993). Anadolu Selçuklu ve Osmanlı'da vezirlerin uzun süre iktidarda kalması, Çandarlılar gibi aristokrat ailelerin yükselişle somutlaşan güçlü bir bürokrasi oluşturdu. Fetret Devri'nde bu bürokrasinin zayıflaması siyasi istikrarı olumsuz etkiledi. İncelenen vakfiyeler, aristokrasinin ekonomik ve sosyal gücünü ortaya koyarak, Çandarlı Halil Paşa gibi vezirlerin külliye inşaatlarıyla Osmanlı mimarisini şekillendirdiğini göstermektedir (Görsel 1) (Uzunçarşılı 2015:1-30; Taeschner, Wittek 1929: 80).

Görsel 1: Çandarlı Ailesi Soy Ağacı (Hasan Koyuncu, 2024)

1.1. ÇANDARLI KARA HALİL HAYRETTİN PAŞA (Ö. H. 789/M. 1387)

Osmanlı'nın ilk büyük vezirlerinden Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa, muhtemelen Karamanoğulları sınırlarındaki Çendere köyünde doğmuş, Orhan Gazi döneminde "yaya" ve "müsellem" kuvvetlerinin kurulmasında önemli rol oynamıştır (Efendi 2000: 628). İznik Medresesi'nden yetişen Tâceddin Kürdî soyundan gelenler, Osmanlı bürokrasisinde önemli yerler almış, Çandarlı Kara Halil Paşa gibi kazaskerlik makamını güçlendirerek yeniçeri ocağını kuran ve Rumeli fetihlerine öncülük eden devlet adamları yetiştirmiştir. Bu durum, erken dönem Osmanlı'da medrese ve bürokrasinin iç içe geçmiş olduğunu gösterir (Hammer 2020: 206). Osmanlı denizciliğine önemli katkılarda bulunan Çandarlı Hayrettin Paşa'nın İznik'teki türbesi, erken dönem Osmanlı mezar mimarisinin özgün örneklerindedir. Paşa'nın vakıf eserlerinin büyük bir kısmı günümüze ulaşamamıştır (Ayverdi 1989: 320).

İyiliğin ölümsüzlüğü inancıyla temellenen vakıf sistemi, Çandarlı ailesi tarafından İznik, Hayrabolu ve Serez bölgelerindeki gelirlerin vakfedilmesiyle genişletilmiş, I. Murat döneminde Hayrettin Paşa ile devlet yapılanmasına dahil edilmiştir (Aktepe 1993). Celâlüddin Dede Bâlî'nin vakfiyesindeki ifadeler, Hayrettin Paşa'nın 1385 Temmuz'unda vezir olduğunu teyit eder. Vakfiyede, Hayrettin Paşa'nın izzet ve başarıları için dua edilmiştir (Uzunçarşılı 1998: 12).

1.2. ALİ PAŞA BİN HAYRETTİN PAŞA (Ö. H. 809/M. 1406)

Çandarlı Ali Paşa, Çandarlı ailesinden bir devlet adamı olup, babasının ölümünden sonra sadrazamlığa yükselmiştir. Kazaskerlik görevinde bulunmuş, I. Murad döneminde Karaman seferine katılmış ve Ankara'da vefat etmiştir (Efendi 2000: 103). Çandarlı Ali Paşa, Osmanlı'nın yükselişinde Balkan fetihlerine öncülük eden, Ankara Savaşı sonrası Fetret Devri'nde siyasi manevralarla iktidar mücadelesine dahil olan ve Timur seferine yön veren önemli bir devlet adamıdır (Öztürk 2015: 35). Çandarlı Ali Paşa, uzun yıllar sadrazamlık yapmış, köle yetiştirerek bürokrasiyi güçlendirmiş, vakıflarla sosyal hayata katkı sağlamış ve Rumeli fetihlerinde önemli rol oynamış bir devlet adamıdır (Uzunçarşılı 2015: 176).

Çandarlı Ali Paşa'nın 1394 ve 1406 tarihli vakfiyeleriyle kurulan ve Bursa Kadısı tarafından tasdik edilen Ali Paşa Zaviyesi, Kâzerûnî tarikatı mensuplarına hizmet veren bir vakıftır. Vakıf, gayrimenkul gelirleriyle sürdürülen klasik İslam vakıf anlayışına uygun olarak dini ve sosyal hizmetlere ayrılmıştır. 1427 tarihli Türkçe vakfiyesi ise, feodal üretim ilişkileri ve bölgesel ekonomiye vakfın etkisini gösterir. Emrullahzâde ailesi tarafından yönetilen vakıf, Osmanlı vakıf sisteminin sülale vakıflarına örnek teşkil eder (Öcalan vd. :76-277; Uzunçarşılı 1942: 559-566; Uzunçarşılı 1988: 35).

1.3. İLYAS PAŞA BİN HAYRETTİN PAŞA (Ö. 1391 YILI SONRASI)

Çandarlı ailesinin Serez kolunu kuran İlyas Paşa, Yıldırım Bayezid döneminde vefat etmiş ve İznik'te inşa ettiği külliye ile anılmaktadır. XVI. yüzyılda harap olan zaviyesi, dönemin vakıf uygulamaları hakkında önemli bilgiler sunar. Soyunun devamı olan Mahmut Çelebi kolu, ailenin İznik'teki türbesinde yer alır (Süreyyâ 2010: 76-98).

1.4. İBRAHİM PAŞA BİN HAYRETTİN PAŞA (Ö. H. 832/M. 1429)

Çandarlı İbrahim Paşa, Çandarlı ailesinin önemli bir üyesi olup, medrese eğitimi almış ve kadılık yapmıştır. Bursa kadısı olduğu dönemde Yıldırım Bayezid devrinde yaşa-

mıştır. II. Murat döneminde sekiz yıl vezîriâzamlık yapmış ve İznik'te medfun olmuştur. (Uzunçarşılı 1942: 549-576). Çandarlı İbrahim Paşa, ilmiye sınıfından yükselerek çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş, II. Murat döneminde sadrazamlık yapmıştır (Öztürk 2014: 114).

Çandarlı İbrahim Paşa'nın vakfiyeleriyle belgelenen cami, hamam ve imaret gibi külliye yapıları, Osmanlı hayırseverliğinin klasik bir örneği olarak İslamî vakıf sisteminin sürdürülebilirliğini gösterir ve sosyal-ekonomik yapıyı anlamak için önemli birer birincil kaynak niteliğindedir (Uzunçarşılı 1998: 1-7).

1.5. HALİL PAŞA BİN İBRAHİM PAŞA (Ö. H. 857/M. 1453)

Çandarlı Halil Paşa, II. Murat ve II. Mehmet dönemlerinde sadrazamlık yapmış, yeniçeri ocağıyla olan gergin ilişkileri ve Fatih'in otoriter yönetim anlayışı nedeniyle idam edilmiştir. Bu olay, Osmanlı siyasi tarihindeki güç dengelerindeki değişimi simgeler (İnalçık 2021: 12- 46). Çandarlıların siyasi etkisinin azalmasıyla başlayan iktidar mücadelelerinde Zağanos ve Şahabeddin Paşalar ön plana çıkmıştır. II. Murat döneminde ise Mahmut Paşa ve Çandarlı Halil Paşa'nın denizcilik alanındaki başarıları sayesinde Osmanlı deniz gücü önemli ölçüde artmıştır. Varna bozgunu sonrası tahta geçen II. Mehmet, istikrarsızlığa rağmen fetihleri hızlandırmıştır (İnalçık 2021: 71-110).

15. yüzyılda yaşanan siyasi çalkantılarda iktidara gelen Osmanlı hanedanı, Çandarlı Halil Paşa gibi devlet adamlarının tecrübesiyle II. Kosova zaferini elde etmiş ve İstanbul'un fethiyle yeni bir döneme adım atmıştır (Hammer 2020: 225). Çandarlı Halil Paşa'nın 1436- 1437 tarihli, Molla Hüsrev tarafından tasdik edilen yedi sayfalık Arapça vakfiyesi, 1498'de oğlu İbrahim Paşa tarafından güncellenmiş, Molla Yegân'ın oğlu Mehmed Şah'ın şahitliğinde Mevlânâ soyundan gelenlerin huzurunda düzenlenmiştir. Külliye inşaatı ve sosyal hizmetleri finanse eden bu vakıf, yoksullara hizmet amacıyla tasarlanmış detaylı bir yönetim planı içermektedir (Uzunçarşılı 1998: 100-102).

1.6. Mahmut Çelebi Bin İbrahim Paşa

Halil Paşa'nın küçük kardeşidir. Dede-bali soyundan gelen İsfahansah Hatun'un oğlu, annesinin vakfiyesiyle soy bağı doğrulanan paşa, Kırcahasan Köyü'nü vakfa bağışlayarak hayır işlerine katkıda bulunmuştur (Uzunçarşılı 1998: 106). Çandarlı Mahmud Çelebi'nin 1447 tarihli İznik külliyesi vakfiyesi, vakfın idari yapısı, ekonomisi ve dini eğitim faaliyetleri hakkında detaylı bilgi sunmaktadır (Uzunçarşılı 1998: 106).

2. ÇANDARLI AİLESİNİN İZNIK'TEKİ ESERLERİ

2.1. İznik Yeşil Camii (1378-1392)

Cami, Bursa iline bağlı İznik ilçesinde bulunan İznik surlarının iç kısmında, Lefke Kapısı ile İstanbul Kapısı arasında, Yeşil Cami mahallesinde bulunmaktadır (Görsel 2).

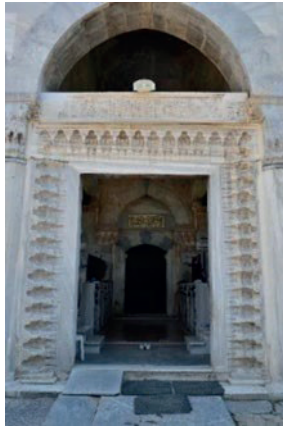
Görsel 2: İznik Yeşil Camii (Hasan Koyuncu, Google Earth: 2024).

Çandarlı Hayrettin Paşa tarafından temelleri atılan külliye, oğlu Ali Paşa tarafından tamamlanmıştır. Cami, medrese ve hamam olmak üzere üç yapıdan oluşmakla birlikte, günümüzde sadece cami ve hamamın kalıntıları mevcuttur (Görsel 3-4) (Aslanapa 2004: 229).

Görsel 3-4: İznik Yeşil Camii, günümüzde harap durumda olan hamam.

İznik Yeşil Camii'nin kuzey giriş kapısı üzerindeki 1378 tarihli kitâbesinde, yapının Çandarlı Ali Paşa tarafından yaptırıldığı ve mimarı olarak Hacı bin Musa'nın gösterildiği belirtilmektedir. Bu durum, camiyi mimarı bilinen ilk Osmanlı dönemi yapıları arasında önemli bir yere oturtmaktadır (Görsel 5-6) (Tüfekçioğlu 2001: 42-47).

Görsel 5-6: İznik Yeşil Camii Dış Kitâbesi.

İznik Yeşil Camii'nin Dış Kapısındaki Kitâbenin Metni:

امر ببناء هذا المسجد ملك الامرا والوزراء خير الدين پاشا نور مرقدہ سنة ثمانين وسبعماية و وقع اتمامه
سنة اربع و تسعين و سبعماية

İznik Yeşil Camii'nin Dış Kapısındaki Kitâbenin Okunuşu:

1. Bânîhi Hâcî bin Mûsâ / Emera bi-binâi hâze'l-mescid melikü'l-ulemâ ve'l-vüzerâ Hayru'ddîn Paşa nuvira merkadhû senete semânîne ve seb'imâ-yeh ve vaka'a itmâmuhû

2. senete erba'in ve tis'ine ve seb'imâ-yeh.

Kitâbede “mescidin” inşasına vezirlerin meliki olan Hayrettin Paşa'nın emri ile başlandığı ve inşaatın H. 794/M. 1391-1392 yılında tamamlandığı yazılıdır. Yapının mimarı olarak da Musa Oğlu Hacı'nın adı geçmektedir (Görsel 7-8) (Taeschner, Wittek 1929: 65).

Görsel 7-8: İznik Yeşil Camii İç Kitâbesi.

İznik Yeşil Camii'nin İç Kapısındaki Kitâbenin Metni:

۱- بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لوليه الحمد بتي و عمر هذه العمارة الشريفه خالصاً لله تعالى في زمن الملك الكبير
۲- شهاب الدنيا والدين مراد بك بن مرحوم اورخان بك عفا الله عنهما وبي اجازته مولى الكرم المعظم مولانا
۳- خير الله و الدين خليل بن على الجندي غفر الله لهما و لمن يصلى فيها وذلك في سنة ثمانين و سبعماية و الحمد لله و حده

İznik Yeşil Camii'nin İç Kapısındaki Kitâbenin Okunuşu:

1. Bi'smil'lâhi'rrahmâni'r-rahîm el-hamdü li-veliyihi'l-hamd benâ ve'amera hâzihi'l-'imârete's-serîfete hâlisân li'llâhi te'âlâ fi zemeni'l-meliki'l-kebîr,

2. Sihâbu'd-dünyâ ve'd-dîn Murâd Bey bin merhûm Orhân Bey 'afa'llâhu 'anhümâ ve bi- icâzetihi mevle'l-mükerremi'l-mu'azzam Mevlânâ,

3. Hayru'l-milleti ve'ddîn Halîl bin Alî el-Cenderî gafara'llâhü lehümâ ve li-men yusallî fihâ ve zâlika fi seneti semânîne ve seb'imâ-yeh ve'l-hamdü li'llâhi vahdeh.

Yapının ikinci kitâbesi son cemaat yerine girişin sağlandığı revak eksenindeki kapı lentosu üzerinde bulunmaktadır.

Arşiv: 4

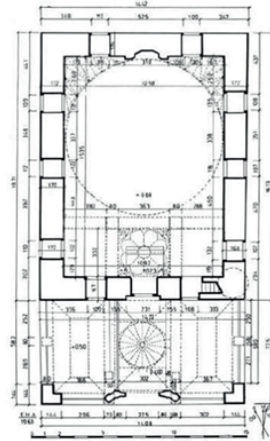
Arşiv: 5

Osmanlı Devlet Arşivlerinde İznik Yeşil Camii'ne İlişkin Belgelerden Örnekler:		
1. Hayrettin Paşa'nın İznik'teki cami vakfı müezzın ve sairesinin tevcihi.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 4)		
Tarih: H. 12.08.1211	Tarih: M. 10.02.1797	Yer Bilgisi: 62.3088
2. Hayrettin Paşa'nın İznik'teki cami vakfı sermahfel ve muarrif cihetlerinin tevcihi.		
Kurum: C.EV. / (Arşiv, 5)		
Tarih: H. 14.08.1211	Tarih: M. 12.02.1797	Yer Bilgisi: 75-3738

Yapı tek kubbeli camiler grubundadır. Kare planlı harim mekânına sahiptir. Caminin harim mekânı, on iki köşeli bir kasnak üzerine oturan merkezi bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbe geçişleri Türk üçgeni ile sağlanmıştır (Görsel 9-10) (Yetkin 1959: 365-368).

Görsel 9: İznik Yeşil Camii, (Texier, 1939-1949).

Görsel 10: İznik Yeşil Camii (E. H. Ayverdi, 1966)

Son cemaat yeri, merkezde vurgulanan mihrap nişi, monolitik yan kemerler, ahşap kirişli revaklar, beşik tonoz ve mukarnaslı geçişlerle zenginleştirilmiş, sütunlu kapı ve kitâbeli lento ile süslenmiş, L planlı, simetrik bir kompozisyona sahiptir. Sivri kemerli kubbeyle örtülü revak, küfeki mukarnaslar ve mermer kaplama ile iç mekânı zenginleştirirken, dış cephe de zengin taş işçiliğiyle bezenmiştir (Görsel 11-12) (Kuran 1964: 13).

Görsel 11-12: İznik Yeşil Camii Son Cemaat Yeri.

İç mekânın gri damarlı mermer kaplaması sade bir zemin oluştururken, dış cephede kullanılan sarımtırak kaba taşlar antik bir spolia örneği olarak değerlendirilir. Son cemaat yerindeki farklı özelliklere sahip, kırmızı kırçılı granit sütunlar devşirme olup Osmanlı başlıklarıyla tamamlanmıştır. Yapının kuzey cephesindeki üçlü revaklı giriş holü, kare planlı harime açılır. Son cemaat yerinin kuzey cephesindeki pencereler, iç-dış cephelerde farklı geometrik motiflerle zenginleştirilmiştir (Görsel 13-14) (Kuran 1964: 13).

Görsel 13-14: İznik Yeşil Camii Son Cemaat Yeri Mermer Kabartma ve Süsleme Örnekleri.

Son cemaat yeri, bitkisel motifli mermer kabartmalar, mukarnaslı sütun başlıkları ve saçaklarla zengin bir süsleme programına sahip, kubbeli ve genişletilmiş bir mekândır (Ayverdi 1989: 312-317).

Görsel 15-16: İznik Yeşil Camii Kubbe İçi ve Detayı.

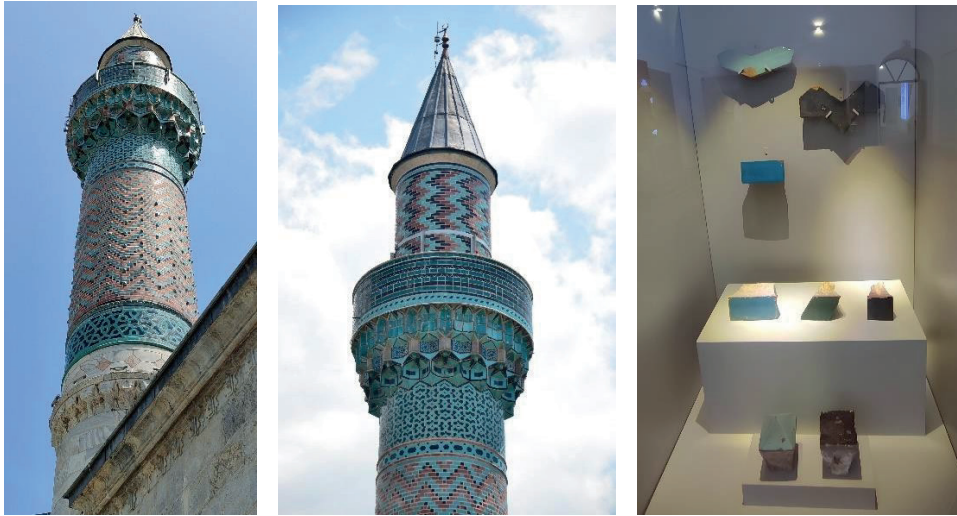
Cumhuriyet döneminde, geometrik ve bitkisel motiflerle bezenmiş, mukarnaslı konsollar ve renkli mermerlerle zenginleştirilmiş, kuzeye genişletilmiş harimiyle tek kubbeli

cami planı yeni bir boyut kazanmıştır (Görsel 15-16) (Ayverdi 1989: 312-317). Bursa'daki bu camide, dördlü pencere grupları, Türk üçgenleri üzerine oturtulmuş yarım kubbe, renkli mermer kaplama, geometrik ve bitkisel motifli pencere alınlıkları, alçı şebeke, hareketli friz, rumi, mukarnas ve bir kitâbe ile zenginleştirilmiş, yeni bir mimari üslup sergilenmektedir (Ötüken 1986: 261-263). Mihrap, yarım sarmal yivli, mukarnaslı başlıklı ve lotus palmetli sütunlar, geometrik madalyon, kurs ve palmet kompozisyonları, kavsaralı nişler, Kûfi hatlı kitâbe ve zülfe motifli taç ile zenginleştirilmiş bir çerçeveye sahiptir (Görsel 17-18) (Top 1997: 47).

Görsel 17-18: İznik Yeşil Camii Mihrabı ve Detay Görünümü.

Mukarnaslı palmet kuşaklı mermer kaide üzerinde yükselen, geometrik pabuçlu, tek şerefeli silindirik gövdesi ve Selçuklu-Osmanlı geçiş dönemi çinileriyle süslü dış yüzeyiyle minare, özgün bir görsel kimlik sunar ve Osmanlı'nın geometrik soyutlama eğilimini yansıtır (Şahin 2004: 48-54). İznik Yeşil Camii minaresindeki üçüncü ve dördüncü kuşaklardaki rölyefli zincirek motifleri ile geometrik süslemeler ve mukarnaslı şerefe kornişi, Selçuklu mirasını yansıtan Türk-İslam sanatının zengin görsel diline özgü bir örnektir (Görsel 19-21) (Demiriz 1979: 599).

Görsel 19-21: İznik Yeşil Camii Minaresi ve Detay Görünümü. Görsel 21: İznik Türk- İslâm Eserleri Müzesi'nde (İznik Nilüfer Hatun İmaret) Sergilenen İznik Yeşil Camii'nin Minaresinin Sırlı Tuğlaları.

Sivri kemerli, mukarnaslı başlıklı iç portal, palmet motifli alınlık ve iki renkli kesme taştan iç kemer ile dikkat çekmektedir. Kitâbesi köşelerinde simetrik palmet başlıklarıyla zenginleştirilen portal, rumili çerçeveli pencere ve örgülü kufi besmele ile süslenmiştir. Lotus ve palmet motifli frizler, yapının hem iç hem de dış yüzeylerini kaplar (Aslanapa 2005: 4-5).

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren bakımsızlığa terk edilen yapı, özellikle 1920 Yunan işgali sırasında yaşanan tahribat sonucu önemli ölçüde zarar görmüştür. Mermer kabartmalar ve son cemaat yeri korkulukları gibi dekoratif elemanlar ciddi hasarlar alırken, yapının statik bütünlüğü de çatlaklar ve taş kayıplarıyla tehlikeye girmiştir (Arslan 2001: 136). Cami, Kurtuluş Savaşı sonrası ve 1956-1969 yıllarında olmak üzere çeşitli dönemlerde onarımlara tabi tutulmuş, bu süreçte bazı orijinallik kayıplarına uğramıştır. 2016'daki restorasyonla kubbe, raspalar ve minaredeki çiniler yenilenmiş veya onarılmıştır. Yapı, tarih boyunca çeşitli süsleme parçaları ve tarihi objelerin çalınmasıyla da mağdur olmuştur (Çobanoğlu: 2013).

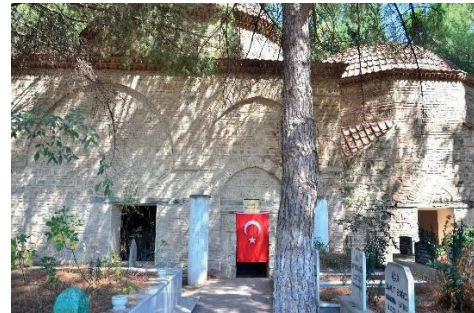
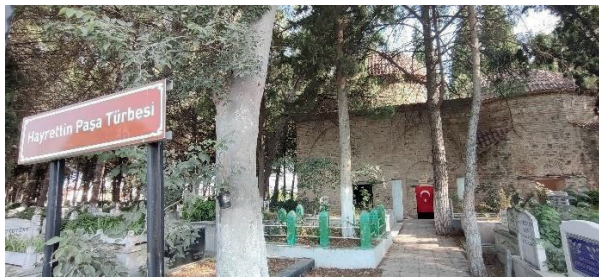
2.2. İznik Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesi (1387)

Türbe, Bursa ili, İznik ilçesinde, İznik surlarına yaklaşık 200 metre mesafede, Lefke Kapısı'nın hemen dışında, antik su yolunun yanındaki mezarlıkta bulunmaktadır (Görsel , 22).

Görsel 22: İznik Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesi (Hasan Koyuncu, Google Earth:2024).

Türbe, Hayrettin Paşa'nın vefatı sonrasında (H. 789/M. 1387) türbede medfun olan oğlu Çandarlı Ali Paşa (H. 809/M. 1406) tarafından yaptırılmıştır (Görsel 23-24) (Ayverdi 1989: 332-333).

Görsel 23-24: İznik Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesi.

Doğu bölümündeki türbenin kuzey kısmındaki kabir, Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa'ya, güney kısmındaki kabir ise oğlu Çandarlı Ali Paşa'ya aittir. (Görsel 25-37). Çandarlı Hayrettin Paşa'nın kabir taşlarından baş taşı 54 x 155 cm. ölçülerindedir (Eryavuz 1993).

Görsel 25: Doğu bölümü, Çandarlı Hayrettin Paşa (soldaki) ve Çandarlı Ali Paşa'nın (sağdaki) Sandukaları.
Görsel 26: Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Baş Taşının İç Yüzü.

Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:

كأن لم يُخلقوا أولم يكونوا
وهل احدٌ يُصانعن التّوار
وزير مشرق ومغرب
بزر گوار جهان
خير الملة وراع الامر.

Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Ke'en lem yuhleku ev lem yekûnû, 2. Ve hel ehadun yusâni'un el-bevâr;
2. Vezîru meşrîkin ve mağribin, 4. Buzurgvâr-i cihân, 5. Hayru'l-milleti ve râ'i'l-emr.

Görsel 27: Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Baş Taşının Dış Yüzü.

Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

هل الدنيا وما فيها جميعا سوى ظلّ يزول مع النهار
تفكّر أين أصحاب السرايا وأرباب الصّوافن والعشار
و أين الأعظمون يدأ و بأساً و أين السابقون لذي الفخّار
و أين القرّن بعد القرن منهم من الخلفاء و الثّم الكبار
كأن لم يُخلقوا أو لم يكونوا و هل أخذ يُصان من البوار

Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Heli'd-dünya ve ma fiha cemi'an / siva zillin yezûlu ma'an-nehâr;
2. Tefekker eyne ashâbu's-serâyâ / ve erbâbu's-savâfîni ve'l-'işâr;
3. Ve eyne'l-a'zamûne yeden ve be'sen / ve eyne's-sâbikûne lizi'l-fahâr;
4. Ve eyne'l-karnu ba'de'l-karni minhum / mine'l-hulefâi ve's-şummi'l-kibâr;
5. Ke'en lem yuhlekû ev lem yekûnû / ve hel ehadun yusânu mine'l-bevâr.

Hayrettin Paşa'nın kabir taşlarından ayak taşı 46 x 135 cm. ölçülerindedir.

Görsel 28: Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Ayak Taşının İç Yüzü.

Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Ayak Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:

خير الدين پاشا
در سال هفتصد و هشتاد
ونه در شهر سرز
دار فنا بدار بقا رحيل كرد

Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Ayak Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Hayruddin Paşa,
2. Der sal-i heftsad u heştad,3. Ve noh der şehri Serez,
3. Dar-ı fena be dar-ı beka rahil kerd.

Ayak taşı iç kısmında “Hayrettin Paşa'nın 789 senesinde Serez şehrinde baki olan aleme göç ettiği” yazılmıştır.

Görsel 29: Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Ayak Taşı'nın Dış Yüzü.

Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

بوقت صبح چهارشنبه سادس ماه
که نقل کرد بحضرت محمد مولى
ربيع الاول من اول ربيع الفصول
که خون گریست برای ویاهل ارض وسماء
وإن له جنت و مأواه میگفت .

Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Bevakt-i subh-i çeharşenbe sâdis-i mâh,
2. Ki nakl kerd be hazret-i Muhammed mevlâ,
3. Rebîu'l- evvel min evvel-i rebîi'l-fusûl,
4. Ki hûn girist berây-i vey ehl-i arz u semâ,
5. Vê inne lehu cennet u me'vâhu mîgüft.

Hayrettin Paşa'nın kabri “2.65x0.55 cm.” ölçülerindedir. Sandukasının kuzey ve güney yönünde de yazı kuşağı bulunmaktadır (Ülgen 1989: 63-64).

Görsel 30: Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Sandukasının Kuzey Yönü.

Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Sandukasının, Kuzey Yönüne Doğru Hafif Eğimli Olan Kısımında Yer Alan Kitâbenin Metni:

الهي انت جبار ا لسماء حقيق بالمحامد والثناء وقد اذ نبت جهلا فف عنى فعفوك عن عبادك غيرناى الهى كم عصيتك فى امورى

Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Sandukasının, Kuzey Yönüne Doğru Hafif Eğimli Olan Kısımında Yer Alan Kitâbenin Okunuşu:

1. *İlâhî ente cebbâru's-semâi hakîkun bi'l-mehâmidi ve's-senâi ve kad eznebtu cehlen fa'fu annî fe'afvuke an ibâdike ğayru nâi İlâhî kem asaytuke fî umûrî.*

Görsel 31: Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Sandukasının Güney Yönü.

Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Sandukasının Güney Yönüne Doğru Hafif Eğimli Olan Kısımında Yer Alan Kitâbenin Metni:

عليك نطلب نفسك عن هواها فما تبني الدم الصالح تاهب للمنيه حين تعدوا كانك لاتعيش الى الرواح

Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Sandukasının Güney Yönüne Doğru Hafif Eğimli Olan Kısımında Yer Alan Kitâbenin Okunuşu:

1. *Aleyke natlubu nefseke an hevâhâ femâ tebnî Ed-demu's-sâlihu te'ehheb li'l- meniyyeti hîne ta'dû Ke'enneke lâ ta'îşu ile'r-revâhi.*

Çandarlı Hayrettin Paşa'nın kabir sandukasının güney kısmından kuzey kısmına doğru uzanan bir metin bulunmaktadır.

Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Sandukasının Eğimli Tarafındaki Kitâbenin Metni:

ولا تمسك بهاعلى سورى زدت فى الاحسان فضلا كذلك فعل منان غفور هو الملك الغفور الشكور

Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Sandukasının Eğimli Tarafındaki Kitâbenin Okunuşu:

1. *Vê lâ tumsiku bihâ alâ sûri Zidte fi 'l-ihsâni fadlen kezâlike fi 'lu mennânin ğafûrin Huve 'l-meliku 'l- ğafûru 'ş-şekûr.*

Çandarlı Hayrettin Paşa'nın kabrinin güneyinde oğlu Ali Paşa'nın kabri bulunmaktadır. Baş ve ayak ucu taşlarının üst kısımlarında nişlere ve mukarnas süslemelere yer verilmiştir. Kabrinin tamamı sülüs yazı ile bezenmiştir (Zeyrek 2005: 252-253).

Görsel 32: Çandarlı Ali Paşa'nın Baş Taşının İç Yüzü.

Çandarlı Ali Paşa'nın Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ كَانَ
لِي أَمَلٌ قَصُرَ بِي عَنْ بُلُوغِهِ الْأَجَلُ
فَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ رَجُلٌ
أَمَكْنَهُ فِي حَيَاتِهِ الْعَمَلُ

Çandarlı Ali Paşa'nın Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. *Yâ eyyühe 'n-nâsu kad kâne,*
2. *Li emeliün kasure bî an bulûĝihi 'l-eceli,*
3. *Fe 'l-yettakillahe Rabbehu reculiün,* 4. *Emkenehu fi hayâtihi 'l-amele.*

Görsel 33: Çandarlı Ali Paşa'nın Baş Taşının Dış Yüzü.

Çandarlı Ali Paşa'nın Ayak Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:

إِلَهِ أَنْتَ تَعَلَّمُ مَا فِي مَرَادَتِي
وَتَعَلَّمُ مَا فِي ضَمِيرِ فُؤَادِي
إِلَهِ لَيْسَ لِي عَمَلٌ جَمِيلٌ
سِوَى ضَيِّبِي لِعَفْوِكَ الْعِبَادَةَ
إِغْفِرِ اللَّهُمَّ الْعِبَادَةَ

Çandarlı Ali Paşa'nın Ayak Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. İllâhî ente talemü mâ fi murâdetî,
2. Ve talemü mâ fi zamiri fuâdî,
3. İllâhî leyse lî amelün cemîlün,
4. Sivâ zabi li-afvike'l-ibâde,
5. İğfir Allahümme'l-ibâde.

Çandarlı Ali Paşa'nın ayak taşının dış yüzünde “Vezirlerin efendisi ve en şerefliilerin merci Hayrettin Paşa ve Ali Paşa'nın -Allah o ikisini de cennetine koysun- duası ile fâni dünyadan bâki olan âleme intikalinin H. 809 yılı Recep ayının yedinci cumartesi gecesi” gerçekleştiği yazmaktadır (Ayverdi 1989: 312-317).

Görsel 34: Çandarlı Aile Paşa'nın Ayak Taşının Dış Yüzü.

Çandarlı Ali Paşa'nın Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

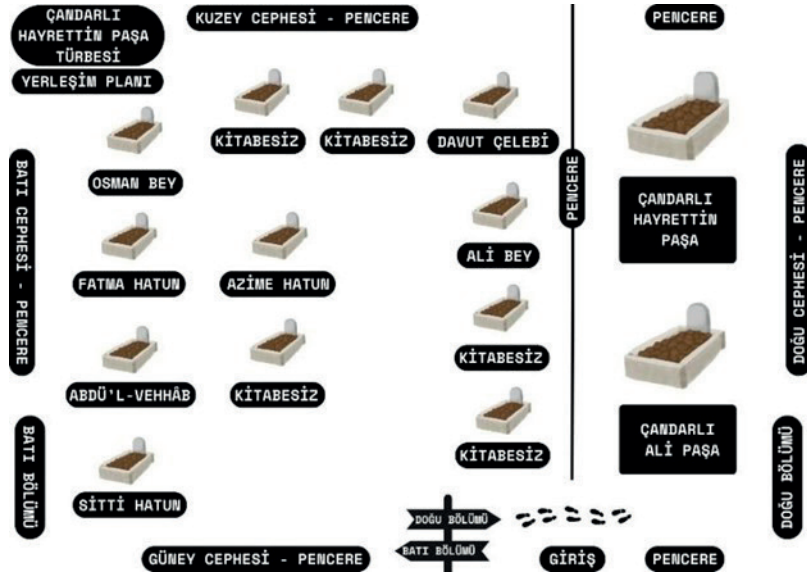
ارتحل سيد الوزرا مرجع
اشراف الورا على پاشا
بن خير الدين پاشا جعل الله
الجنة متواهما دار
الفنا الى دار البقا في ليلة
السبت السابع شهر رجب
لسنة تسع وثمانه هجرية

Çandarlı Ali Paşa'nın Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. İrtahale Seyyidü'l-verâ min reca-i,
2. Eşrâfi'l-verâ Ali Paşa,
3. Bin Hayrullah Paşa cealellâhu'l-,
4. Cennete mesvâhümâ min dâri'l-,
5. Fenâ-i ilâ dâri'l-bekâ fi leyleti's-,
6. Sebti es-sâbi şehri recebi,
7. Li-sene tisîn ve semânemietin mine'l- hicreti.

Ali Paşa'nın kabir taşındaki ifadeden vefat tarihinin (H. 7/Recep/809/Cumartesi) M. 12/Kanun-u Evvel/1406 olduğu anlaşılmaktadır. Ali Paşa'nın mezar taşı da babasının mezar taşı gibi özenle işlenmiş ve güzel yazılarıyla süslenmiştir (Ayverdi 1989: 332-334).

Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesi'nin Batı Bölümündeki Mezar Taşlarının Epigrafik Durumu: (Görsel 5).		
.	Medfun: Davud Çelebi	(H. 898/M.1493)
.	Medfun: Fatma Hatun	(H. 843/M. 1439)
.	Medfun: Sitti Hatun	(H. 969/M. 1561)
.	Medfun: Osman Bey	
.	Medfun: Abdü'l- Vehhâb	(H. 1200/M. 1785)
.	Medfun: Ali Bey	(H. 1204/M. 1789)
.	Medfun: Azime Hatun	(H. 1251/M. 1835)

Görsel 35: Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesi'nin Yerleşim Planı.

Görsel 36: Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesi'nin Doğu Bölümü ve Aydınlık Feneri Detay Görünümü,

Görsel 37: Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesi'nin Batı Bölümü.

Yapı yan yana yerleştirilmiş iki bölümden oluşmaktadır (Görsel 38-39). Kare planlıdır. Doğu bölümünde Çandarlı Hayrettin Paşa ve oğlu Ali Paşa, batı bölümünde Çandarlı eşrafından diğer isimler yatmaktadır. Batıdaki büyük türbe (Görsel 40-41), farklı dönemlerde inşa edilmiş olup, Hayrettin Paşa ve Ali Paşa'nın türbelerini barındırır. Bu anıtsal yapı, zengin süslemeler ve Selçuklu etkileri taşıyan taş işçiliği ile dikkat çeker. Türbede yer alan on altı mezardan ikisi kesin olarak bilinen önemli şahsiyetlere aitken, diğerlerinin kimlikleri henüz tespit edilememiştir (Ayverdi 1989: 332-334).

Görsel 38: Çandarlı Hayrettin Paşa Türbesinin Batı Bölümünden Girişi.

Görsel 39: Çandarlı Hayrettin Türbesinin Batı Bölümünde Medfun Olanlar.

Görsel 40: Çandarlı Hayrettin Türbesinin Batı Bölümünde Medfun Olanlar.

Görsel 41: Çandarlı Hayrettin Türbesinin Batı Bölümünün Kubbe Detayı.

Batı bölümündeki kubbe ve özgün mezar taşıyla dikkat çeken yapı, Yunan işgalinin izlerini taşısa da restore edilerek günümüze ulaşmıştır (Ötüken vd. 1986: 212).

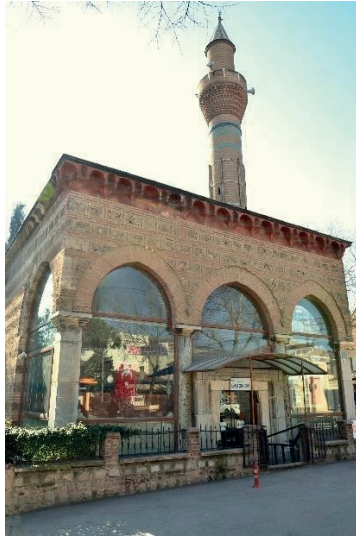
2.3. İznik Mahmut Çelebi Camii (1442-1443)

Cami, Bursa ili, İznik ilçesinin tarihi merkezinde, Ayasofya Kilisesi'nin güneyinde yer almaktadır (Görsel , 42).

Görsel 42: İznik Mahmut Çelebi Camii (Hasan Koyuncu, Google Earth: 2024)

Çandarlı İbrahim Paşa'nın oğlu Mahmut Çelebi tarafından yaptırılan ve adını taşıyan cami, II. Murat döneminde inşa edilmiştir. Evliya Çelebi'nin bahsettiği Yakub Ece Zâde mescidi ile karıştırılmamalıdır. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin araştırmalarına göre, bu iki yapı farklıdır ve Mahmut Çelebi camisinin haziresine defnedilmiştir (Görsel 43-44) (Eyice 1988- 1989: 1-4).

Görsel 43: İznik Mahmut Çelebi Camii.

Görsel 44: İznik Mahmut Çelebi Camii Haziresi, Mahmut Çelebi'nin mezarı.

Caminin kuzey giriş kapısının üzerinde bir kitâbe bulunmaktadır. Kitâbesine göre Mahmut Çelebi tarafından (H. 846) M. 1442-1443 yılında II. Murat döneminde inşa edilmiştir. İç kapısının üzerindeki üç satırlık mermer kitâbesinin boyutları 45 x 180 cm'dir (Ötüken 1986:235) (Görsel 45-46).

Görsel 45-46: İznik Mahmut Çelebi Camii Kitâbesi ve Detay Görünümü.

İznik Mahmut Çelebi Camii'nin Kitâbesinin Metni:

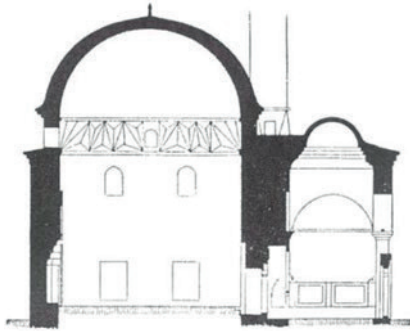
بنى هذا المسجد قرة عين الامارة وثمرة نوحه الوزارة صاحب الخيرات والمبرات و صاحب المواند
والمسرات جلب محمود لآلالت خيراته متواليه ودولته متعالیه ابن الصاحب الاعظم والناصب الافخم المرحوم
السعيد المغفور الشهيد ابراهيم پاشا نورالله مضجعه فى زمان دولة الملك واوان السلطان
ناصب رايات الهدى والايمان خافض منات الكفر والطغيان حافظ البلاد باسط الامن والامان مراد بن
محمد خان خلد مملكته وابد دولته فى سنة ست واربعين وثمانماية هجرية الحمد لله وحده

İznik Mahmut Çelebi Camii'nin Kitâbesinin Okunuşu:

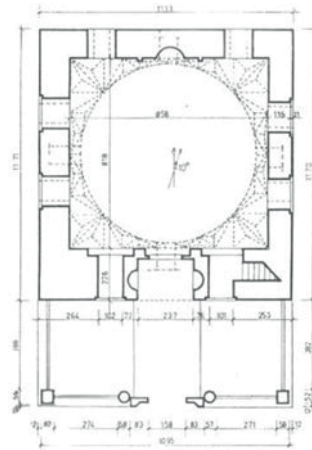
1. Benâ hâzel-mescide kurret'u aynil-emâreti ve semret'u devhati'l-ve-zâreti sâhibu'l- harât ve 'l-meberrât ve sâbihu'l-mevâid ve 'l-meserrât Mahmut Çelebi lâ zâlet hayrâtuhü metevâliyeten,

2. ve devletuhü müte'âliyeten bin es-sahibu'l-a'zam ve'n-nasibu'l-efham el-merhûm es-sa'id el-mağfûr ve-ş-şehid İbrahim Bâşâ nevverallâhu mazca'ahü zemâne devleti'l-melik ve evâni's-sultân, 3. nâsıb'u râyâtî'l-hüdâ ve'l-imân hâfidu menâbiri'l-küfr-i ve 'l-tuğyân hâfizu'l-bilâd Basit-ül-emni ve-i emân Murâd bin Muhammed Hân hullide memleketuhü ve übbide devletuhü fi senet'i sittin ve erba'ine ve semâni mi'a el-hicriyye el- hamdü lillâhi vahdeh (846) (Aslanapa 2004: 223-234).

Mahmut Çelebi'nin İznik'teki "imareti" için düzenlediği vakfiyesi (H. 840/Zilhicce) M. 1447/Şubat tarihlidir. Vakfiyede imaretin, "buka-i meymûne ile mescidi şerif'e yakın iki ev, matbah, yemekhane ve avlu'dan" meydana geldiği belirtilmektedir. Üçü tarihli altı vakıfkaydı Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün arşivinde tespit edilmiştir. Cami, kare planlı bir ibadet mekânına ve kuzeyde dikdörtgen planlı bir son cemaat yerine sahiptir. Bursa tipi kemerli eyvandan girilen, sivri kemerli açıklıklı ve sekiz parçalı kubbeye örtülü cami, simetrik pencere ve nişler, stilize konsol frizi ve geometrik düzenle karakterize edilmiştir (Görsel 47-48) (Arseven 1984: 269).

Görsel 47: İznik Mahmut Çelebi Camii, (Otto-Dorn, 1941).

Görsel 48: İznik Yeşil Camii Planı, (E. H. Ayverdi, 1972).

Son cemaat yeri, dört ayaklı bir revak sistemi ile düzenlenmiş, yaklaşık 4,50 x 10,95 m. boyutlarında, ahşap bir köprü ile ulaşılan, üç nefli bir mekândır. Sivri kemerli geçişler ve açıklıklarla zenginleştirilen bu mekânın zemin seviyesi, yaklaşık 75 cm. daha düşüktür4 (Görsel. 49-50) (Görsel 45-46) (Ayverdi 1989, 503-504).

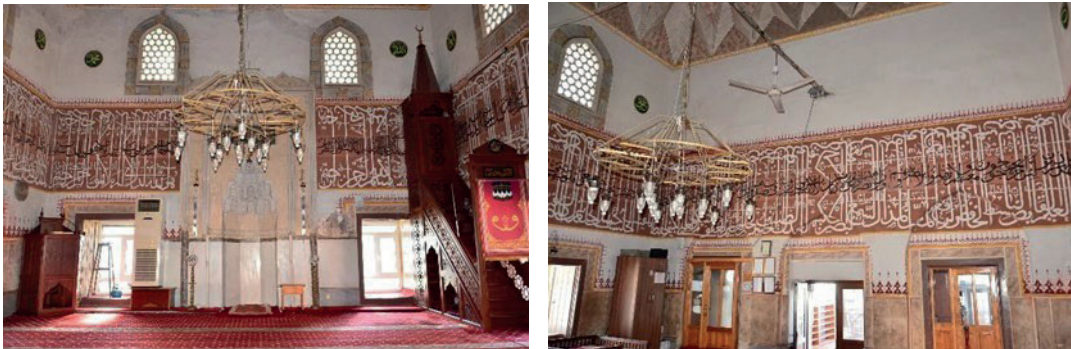
Görsel 49-50: İznik Mahmut Çelebi Camii Son Cemaat Yeri.

Merkezde sekiz kollu kubbe, yan mekânlarda tonozlarla örtülü yapı, mermer sütunlar, kesme taş nişler ve tuğla kemerlerle desteklenir. Sütun aralıklarındaki mermer kapı çerçeveleri ve almaşık örgü tekniğiyle inşa edilen dış cephe, yapının karakteristik özelliklerindedir. Kalkan duvarın yokluğu dikkat çekicidir (Çuhadar 2021: 120). Güney duvarındaki beş cepheli, mukarnaslı mihrap, köşe sütunceleri ve altta dikdörtgen, üstte sivri kemerli pencerelerle süslenmiştir. Palmet ve kalem işi süslemelerle zenginleştirilen iç mekân, dikdörtgen söveli, mermer lentolu ve demir parmaklıklı pencerelerle aydınlatılır. Almaşık örgü tekniğiyle inşa edilen dış duvarlar, yapıya klasik bir görünüm kazandırır (Eyice 1988- 1989: 1-4).

Görsel 51: İznik Mahmut Çelebi Camii Minaresi.

Beden duvarıyla bütünleşik, pahlanmış kaideli, silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare, Selçuklu döneminden kalan firuze ve lacivert sırlı tuğla süslemeleriyle dikkat çeker. Geometrik motiflerle zenginleştirilen minare, iç mekâna açılan merdivenle bütünleşiktir (Görsel 51) (Çuhadar 2021: 120).

Görsel 52-53: İznik Mahmut Çelebi Camii Harim Mekânındaki Ayet Kuşağı Süslemesi.

Beş köşeli, mukarnaslı mihrap nişi, zencirek friz, palmet motifli süslemeler ve tepelik kompozisyonlarla zenginleştirilen mekân, doğu-batı eksenindeki simetrik açıklıklar ve kuzeydeki görkemli portal ile ritmik bir derinlik kazanır (Demiriz 1979: 121). Harim, iç içe geçmiş sivri kemerli, aynalı kemerli bir portal ve üçgen pandantifli kubbe ile örtülü sekizgen bir mekândır. Kapı yanlarındaki dilimli kemerler ve yazıların oluşturduğu kompozisyon, bir yazı taşı karakteri verirken, kubbe ile duvar arasındaki üçgen kuşak, statik dengeyi güçlendirir (Görsel 52-53) (Ötüken vd. 1986: 235).

Görsel 54-55: İznik Mahmut Çelebi Camii Kubbe İçerisindeki Süsleme ve Kubbe Geçişi Detay Görünümü.

İznik Mahmut Çelebi Camii'nin sırlı tuğla bezemeleri, İhlâs Suresi ve Esmâ-ül Hüsna gibi dini içerikli epigrafik unsurlar ile edirnekârî süslemelerin bir araya gelmesiyle oluşan özgün bir ikonografik program çerçevesinde tasarlanmıştır. Kubbe iç süslemesindeki siyah hatlı, açık kırmızı zeminli Haşr Suresi kitâbesi yapının estetik bütünlüğünü güçlendirmektedir (Görsel 54-55) (Çuhadar 2021: 121-122).

Görsel 56: İznik Mahmut Çelebi Camii'nin 2019 Yılındaki Restorasyon Çalışmasından bir Fotoğraf.

2019 restorasyonu ile cami, kalem işi süslemelerinin de konservasyonu ile eski ihtişamına kavuşturulmuştur (Tüfekçioğlu, 2001: 49-54).

2.4. İznik Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi (15. yy.'ın ilk yarısı)

Türbe, Bursa ili, İznik ilçesinde Yeşil Cami Mahallesi, Kılıçarslan Caddesinde bulunmaktadır (Görsel 57). İznik'te Lefke kapısının iç kısmında, yeni caddenin başlangıç noktasında, Çınarlı Meydan mevkisindedir.

Görsel 57: Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi (Hasan Koyuncu, Google Earth:2024).

Türbenin, Çandarlı İbrahim Paşa'nın vefatından sonra, yani 1429 yılından sonra yapıldığı tahmin edilmektedir. Türbe ile inşa edilen imaret de dikkate alındığında, yapımın 1425-1427 yılları arasında başlamış olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır.

Görsel 58: Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi.

Türbenin batı girişindeki ilk sanduka, Çandarlı İbrahim Paşa'ya aittir. (Görsel 58-62).

Görsel 59: Çandarlı İbrahim Paşa'nın Baş Taşı'nın İç Yüzü.

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:

عباد وعليك رحمة واسعة
الله إن الدعاء ومن فضل قال
فإن الله أنزل وقال
وزير اعظم چندرلى ابراهيم پاشا

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. İbâd ve aleyke rahmetun vasia, 2. Allahu inne ed'd-dû'â ve min fazli kâle,
3. fe inne Allahi enzele ve kâle, 4. *Vezîriâzam* Çandarlı İbrahim Paşa.

Görsel 60: Çandarlı İbrahim Paşa'nın Baş Taşı'nın Dış Yüzü.

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

قال النبي صلى الله
لرحمته بطاهر نفسه
قبرنده قولى ايچون دعا
بخير الآخرين قال الله

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. *Kale'n-nebî sallaAllahu*, 2. *li-rahmetihi bi-tahir nefsihi*,
3. *kabrinde kulu için dua*, 4. *bi-hayru'l âhirîn kale Allahu*.

Görsel 61: Çandarlı İbrahim Paşa'nın Ayak Taşı'nın İç Yüzü.

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Ayak Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:

يوم الخميس الرابع والعشرين من ذالقعدة في سنة
اثنين وثلاثين وثمانيماية من تاريخ الهجرية

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Ayak Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Yevme'l-hamis er-râbi'u ve'l-işrin min zi'lka'deti fi seneti,
2. İsneyn ve selâsin ve semânimie min târihi'l-hicriyye.

Görsel 62: Çandarlı İbrahim Paşa'nın Ayak Taşı'nın Dış Yüzü.

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

خلقك و اشرافك باشى
وزيرلك طيانغى
مملكتلك باريشه قاوشديريجيسى
تهايكه لرى برطرف ايدين خير الدين پاشانك اوغلى ابراهيم پاشا
ايكيسى ده آخرته (طوپراقلىرى كوزل قوقسون) انتقال ايتمشدر

Çandarlı İbrahim Paşa'nın Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

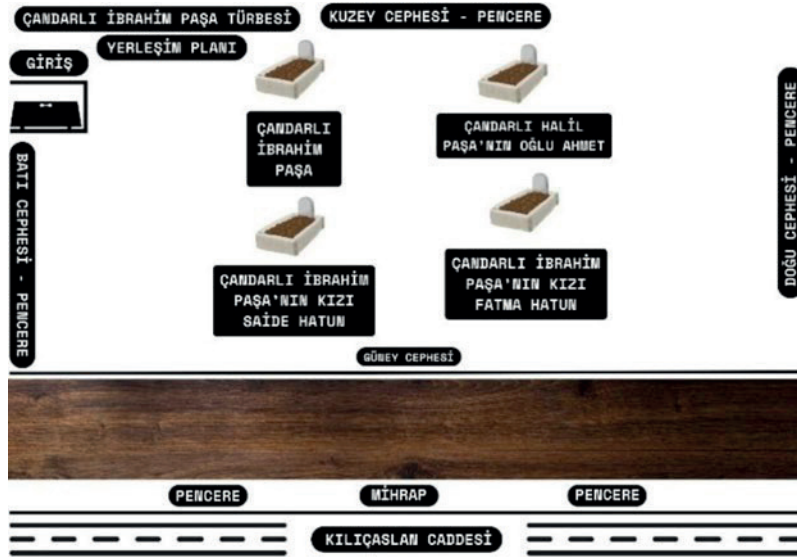
Halkın ve eşrafının başı, 2. vezirlerin dayanağı, 3. memleketlerin barışa kavuşturucusu, 4. tehlikeleri bertaraf eden Hayrettin Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, 5. ikisi de ahirete (Toprakları güzel koksun) intikal etmiştir.

İbrahim Paşa türbesinde, Paşa'nın yanı sıra torunu Ahmet Paşa (ö. 1429) ve kızları Saide Hatun ile Fatma Hatun'un (ö. 1349) kabirleri de mevcuttur. Ahmet Paşa'nın mezar taşının eksik bir kısmında 1429 tarihi okunmaktadır (Koyunluoğlu 1935: 140).

Görsel 63-64: Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi'nin Güney Yönündeki Alan.

Kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı, kesme taş temel üzerine inşa edilmiş bir yapıdır. Sonradan moloz taş ve kerpiçle onarımlar yapılmıştır. Beyaz sıvalı dış cephesi, iç mekândaki nişler, pencereler ve mihrap penceresi ile karakteristik bir görünümü vardır. Ahşap örtüsü 1949 yılında yıkılmıştır (Görsel 65) (Zeyrek 2005: 252-253).

Görsel 65: Çandarlı İbrahim Paşa Türbesi'nin Yerleşim Planı (Koyuncu, 2024)

2.5. İznik Çandarlı Halil Paşa Türbesi (15. yy'ın ilk yarısı)

Türbe, Bursa ili, İznik ilçesinde, Kılıçarslan Caddesi'nde bulunmaktadır (Görsel 66).

Görsel 66: Çandarlı Halil Paşa Türbesi (Hasan Koyuncu, Google Earth: 2024).

Yapının inşa tarihi ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. İstanbul'un fethi sonrası, 1453 yılı temmuz ayında idam edilen Çandarlı Halil Paşa'nın naaşı, daha önceden inşa edilmiş olan aile türbesine defnedilmiştir (Görsel 67-70) (Uzunçarşılı 1998: 58).

Görsel 67: Çandarlı Halil Paşa Türbesi Güney Cepheden Görünümü.

Görsel 68: Çandarlı Halil Paşa'nın Baş Taşı'nın İç Yüzü.

Çandarlı Halil Paşa'nın Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Metni:

اعدم و اصحاب نفس صادقون
اطاعة بالموت و الصبر
دعا .... رحمت ... روحنه

Çandarlı Halil Paşa'nın Baş Taşının İç Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. A'demu ve ashâbu nefsen sadıkun,2. itâ'at bi'l-mevt ve's-sabr,3. dua .... rahmet ... ruhuna.

Görsel 69: Çandarlı Halil Paşa'nın Baş Taşı'nın Dış Yüzü.

Çandarlı Halil Paşa'nın Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

قال النبي صلى الله عليه و سلم
المؤمنون لا يموتون بل ينقلون من دار
البقاء الى دار البقاء
و قال اكثروا ذكر هادم اللذات

Çandarlı Halil Paşa'nın Baş Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. Kâle'n-nebî sallAllahu, 2. aleyhi vessellem,3. ellezine ve'l-mevt fani,
4. Vezîriâzam Çandarlı Halil Paşa, 5. fi'd-dünya azab ve'l-ahire mağfiret.

Görsel 70: Çandarlı Halil Paşa'nın Baş Taşı'nın Ayak Taşının Dış Yüzü.

Çandarlı Halil Paşa'nın Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Metni:

و دفن فی عشر تسع
ربیع الاول...

Çandarlı Halil Paşa'nın Ayak Taşının Dış Yüzü Kitâbesinin Okunuşu:

1. *Ve dafin fi aşer tis'a*, / 2. *rebiyyülevvel*...

Türbe, kesme taş, moloz taş ve kerpiç kullanılarak inşa edilmiş dikdörtgen planlı bir yapıdır. Güney cephesinde yer alan dikdörtgen planlı girişin yanı sıra, kuzey ve güney cephelerde de dikdörtgen planlı pencere açıklıkları mevcuttur (Görsel 71-74) (Aktepe 1993).

Görsel 71: Çandarlı Halil Paşa'nın Sandukası.

Görsel 72: Çandarlı Halil Paşa Türbesinde Medfun Olanlar.

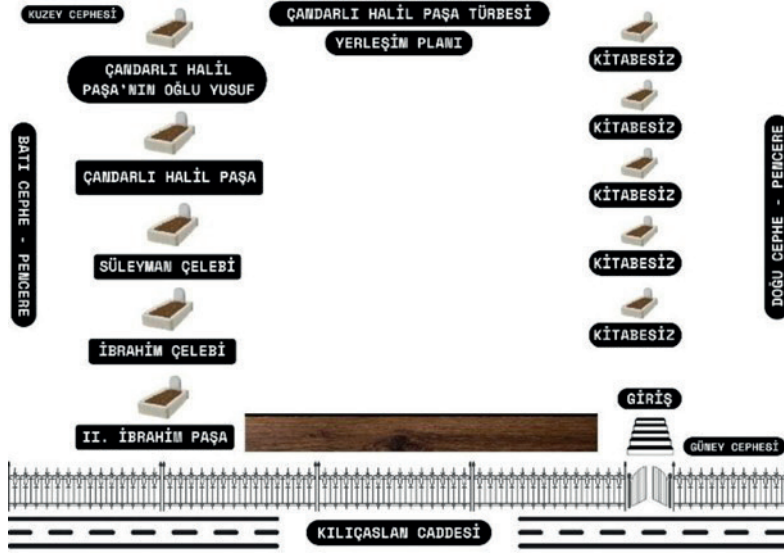

Görsel 73: Çandarlı Halil Paşa Türbesindeki Kitâbesiz Mezarlar.

Görsel 74: Çandarlı Halil Paşa Türbesi (İznik Belediyesi Arşivi, 2019).

Çandarlı Halil Paşa Türbesi'ndeki Mezar Taşlarının Epigrafik Durumu: (Görsel 9)	
•	Medfun: Çandarlı Halil Paşa
•	Medfun: Yusuf Çelebi
•	Medfun: Süleyman Çelebi
•	Medfun: II. İbrahim Paşa
•	Medfun: İbrahim Çelebi
•	Medfun: Nefise Sitti
•	Medfun: Hatice Hatundur ⁵

Görsel 75: Çandarlı Halil Paşa Türbesi Yerleşim Planı (Koyuncu, 2024).

2.4. İznik Şeyh Kutbüddin Camii ve Türbesi (15. yy'n ilk yarısı)

Cami, Nilüfer Hatun İmaretinin güneydoğu istikametinde, Yeşil Cami'nin batısında bulunmaktadır (Görsel 76).

Görsel 76: İznik Şeyh Kutbüddin Camii (Hasan Koyuncu, Google Earth: 2024).

XV. yüzyılın ilk yarısında, muhtemelen Fatih Sultan Mehmed'in veziri Çandarlı Halil Paşa veya II. Beyazıt'ın veziri Çandarlı İbrahim Paşa tarafından inşa ettirilen yapının inşa tarihi tespit edilememiştir. Türbede, ünlü mutasavvıf Şeyh Kutbüddin İznikî (ö. H. 821/M. 1418) ve Kutbüddinzâde Mehmed Muhyiddin İznikî'nin kabri bulunmaktadır. Molla Fenari'den fıkıh ve diğer ilimleri öğrenen Şeyh Kutbüddin, daha sonra tasavvufa yönelerek bu alanda önemli eserler vermiştir (Görsel 77-78) (Çuhadar 2021: 86).

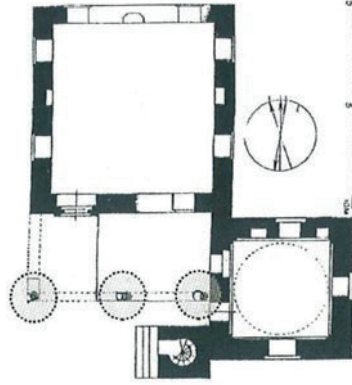
Görsel 77: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin Kuzey Cephesinden Görünümü.

Görsel 78: Şeyh Kutbüddin'in Türbesi.

Günümüze ulaşan kitâbesi, vakfiyesi ve arşiv belgesi bulunmamaktadır.

Kare planlı cami, tek kubbeyle örtülü olup, kuzeybatı köşesindeki kubbeli türbe ve kuzeydoğudaki minare ile çevrili kare bir avlu içinde yer almaktadır. Külliye, cami ve türbeden oluşmaktadır (Görsel 79) (Çuhadar 2021: 86).

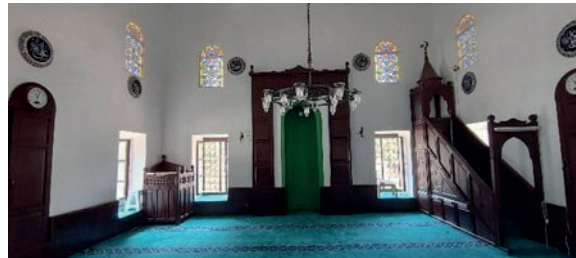

Görsel 79: İznik Şeyh Kutbüddin Camii Planı (Otto Dorn, 1941).

Camiye giriş, devşirme mermer sütunlu, bitkisel motifli ve sivri kemerli, iki bölümlü bir son cemaat yeri ile sağlanır. Podyum üzerindeki bu özgün plan, dönemin revak düzenlemelerinde emsalsizdir. 19. yüzyıl restorasyonlarıyla gotik öğeler kazanan yapı, Colmar von der Goltz'un tespit ettiği antik kalıntılarla daha eski bir geçmişe işaret eder (Foto 80-81) (Çuhadar 2021: 87).

Görsel 80: İznik Şeyh Kutbüddin Camii Son Cemaat Yeri.

Görsel 81: İznik Şeyh Kutbüddin Camii Harim Mekânı.

Türbe duvarı, geleneksel örme tekniği ve kemerli nişlerle oluşturulmuş dikey tuğla sıralamasıyla; revak duvarı ise, almaşık örgü tekniği ve yatay tuğla sıralamalı pencere

açıklıklarıyla farklılaşır. Revak duvarı, iki sıra kirpi saçakla sonlandırılmıştır (Öngören 2022). Doğu-batı ekseninde asimetrik pencere yerleşimiyle karakterize olan yapı, moloz taş üzerine inşa edilmiş ve tuğla sıralarıyla zenginleştirilmiştir. Günümüzde orijinal dokusunu büyük ölçüde yitirmiştir (Görsel 82-83) (Ötüken vd. 1986: 240-252).

Görsel 82: İznik Şeyh Kutbüddin Camii Minaresi. Görsel 83: İznik Şeyh Kutbüddin Camii Minaresindeki İbranice Kitâbe Detay Görünümü.

Kuzeybatı köşesinde, türbeye yaslı, üçgen pabuçlu, silindirik gövdeli ve testere dişi motifli minare, tuğla ve taş kaide üzerinde yükselir. İbranice kitâbeli minare, Bizans sütunları ile zenginleştirilmiş, farklı dönemlerin izlerini taşır (Görsel 84) (Eyice 1988-1989: 37).

Görsel 84: İznik Şeyh Kutbüddin Camii'nin Yunan İşgali Sonrası Vaziyeti (Salt Arşiv)

Yunan işgali sırasında ağır hasar gören İznik'teki Şeyh Kütbuddin Camii, 2013-2015 yılları arasında gerçekleştirilen restorasyon çalışmalarıyla özgün dokusuna uygun olarak yeniden inşa edilmiştir (Görsel 85).

3. Değerlendirme ve Sonuç

Stratejik konumu sayesinde farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan İznik, özellikle Çandarlı ailesi sayesinde Osmanlı döneminde önemli bir sanat ve kültür merkezi haline gelmiştir. Yeşil Camii başta olmak üzere, ailenin inşa ettirdiği yapılar ve vakıfları, erken dönem Osmanlı mimarisinin plan, süsleme ve malzeme kullanımı gibi özelliklerini yansıtarak dönemin estetik anlayışını ve sosyal yapısını ortaya koymaktadır. Ailenin mezar taşları ise Osmanlı mezar taşları sanatının gelişimine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Çandarlı ailesinin vakfiyeleri, Osmanlı'da vakıf sisteminin ekonomik ve sosyal yapısını anlamak için önemli bir kaynak oluşturur. İznik, aile vakıfları sayesinde dini ve sosyal hayatın merkezi haline gelmiş ve erken dönem Osmanlı mimarisinin önemli örneklerini barındırır. Çandarlılar, inşa ettirdikleri yapılarla Osmanlı mimarisine önemli katkılarda bulunmuş ancak zamanla bu miras büyük ölçüde tahrip olmuştur.

KAYNAKÇA

Ahmedî (2008). *İskendername*, Hasan Ali Yücel Klasikleri, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Ahmet Vefa Çobanoğlu, “YeşilCami Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2013, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/yesilcami-kulliyesi--iznik>, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Arseven, Celal Esat (1984). *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Arslan, H. Çetin (2001). *Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300-1451)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

Aslanapa, Oktay (2004). *Tarih Boyunca İznik, İznik'te Türk Mimari Eserleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Aslanapa, Oktay (2005). *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul: İnkılâp Kitâbevi, 2005.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (1989). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murat Devri II*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (1989). *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Çuhadar, Özlem (2021). *Bursa Camilerinde Revak*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa Kültür A.Ş.

Demiriz, Yıldız (1979). *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I*, İstanbul: Kültür Bakanlığı, s.599. Efendi, Müstakimzade Süleyman Sadeddin (2000). *Mecelletü'n-nisâb*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000.

Eyice, Semavi (1988-1989) “İznik Tarihçesi ve Eski Eserleri”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, s. 1-4.

Gökbilgin, M. Tayyip (2007). *Edirne ve Paşa Livası XV. VE XVI. Asırlarda / Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul: İşaret Yayınları.

Hammer, Joseph Von(2020). *Hammer Seyahatnamesi: İstanbul'dan Bursa ve Uludağ'a Gidiş İznik-İzmit Üzerinden Dönüş*, İstanbul: Timaş Tarih Yayınları.

İnalçık, Halil (2021). *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, İstanbul: Kronik Kitap. Koyunluoğlu, Memduh (1935). *İznik ve Bursa Tarih*, Bursa: Bursa Halkevi Neşriyatı.

Kritovulos (2013). *Tarih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Kuran, Aptullah (1964). *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Mehmed Münir Aktepe, “Çandarlı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/candarli>, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Memiş, Mehmed (2005) “İbrahim Paşa İmaretı”, İstanbul, Uluslararası İznık Sempozyumu 5- 7 Eylül 2005, ss. 361-362.

Ötüken, S. Yıldız, vd. (1986). *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler IV*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Öztürk, Necdet (2015). *Anonim Osmanlı Kroniği Osmanlı Tarihi (1299-1512)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Reşat Öngören, “Kutbüddin İzniki”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/kutbuddin-izniki>, (Erişim Tarihi: 12.11.2024). Süreyyâ, Mehmed (2010). *Sicill-i Osmâni V. Cilt*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Şahin, Sencer (2004). *Hellenistik ve Roma Çağlarında İznık / Nikaia*, İstanbul, İznık Eğitim ve Öğretim Vakfı, Türkiye İş Bankası Yayınları, ss. 3-7.

Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Şebnem Akalın Eryavuz, “Çandarlı Türbesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1993, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/candarli-turbesi>, (Erişim Tarihi: 12.11.2024).

Taeschner, Von Franz, Wittek, Paul (1929). “Die Vezirfamilie der Gandarlyzâde und ihre Denkmäler”, Leipzig, *Der İslâm*, Sayı: 18, s. 80.

Top, Mehmed (1997). *Erken Dönem Osmanlı Mihrapları (XIV-XV. yy)*, (Doktora Tezi), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, s. 47.

Tüfekçioğlu, Abdülhamit (2001). *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1941). “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi”, İstanbul, *Belleten*, V, ss. 1-14. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1942). “Çandarlızade Ali Paşa Vakfiyesi”, İstanbul, *Belleten*, VI, ss. 1-30.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1998). *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2015). *Osmanlı Tarihi I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ülgen, Ali Saim (1989). “İznık’te Türk Eserleri”, Ankara, *Vakıflar Dergisi I*, ss. 53-70.

Yetkin, Suut Kemal (1959). *İslâm Mimarisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitü Yayınları.

Zeyrek, İsmail Naci (2005). “İznık Şehrinin Osmanlı Erken Dönemindeki İmarında Çandarlı Ailesi Faktörü”, İznık, Uluslararası İznık Sempozyumu Bildirileri, ss. 252-253.